

**Darülfünun Psikiyatri Hocasından
İnkılâp Dersleri ya da Kemalizm'in
Bu Kertesi:
(Ord. Prof.) Dr. Mustafa Hayrullah
ve
*Gazi İnkılâbının Psikolocisi (1933)****

Mehmet ÖZDEN**

Yaratmak ve yaşatmak ancak debâlara nasibolur bir haslattır. Gazî hazretleri bir dâhidir; ve dâbi daima inkılapçadır. Bu sebepten cemiyetle daima savaştadır. Dileği camiayı bozmak, dağıtmak değildir; fakat çerçevesini değiştirmek, başka kalıba sokmak, ona yeni hayat ijjürmektir.

(Dr. M. Hayrullah, *Gazi İnkılabının Psikolocisi*, İstanbul, 1933: s. 24)

Türkiye Cumhuriyeti elitist bir cumhuriyettir ve onun elitleri yüksek okul diplomalı son dönem Osmanlı memurlarıdır. Mezkur elitler 1920'lerin kaotik ortamında Mustafa Kemal Atatürk'ün politik-kültürel tercihleri tarafından yönlendirildiler. Şüphesiz ki bu tercihler boşlukta şekillenmemiştir. Jön Türk havuzunda toplanan Türk politik eliti, zaten Osmanlı monarşisine; hanedanın temsil ve geleneklerine karşı tenkitler geliştirmişlerdi. Mustafa Kemal, Jön Türk tenkitçiliğini "Müstebid" in şahsî zavallılığı"ndan Cumhuriyetçilik gibi politik bir ilkeye taşıyan ve hem de bu eleştirinin emrine politik güç veren yegane isimdi. O, saltanat, hilafet, eski kaligrafî, Hafız Post nağmeleri gibi eski rejimin kadim kurumlarını tasfiye etmekle yetinmedi, Jön Türkler olarak bilinen kendi kuşağından kimi unsurları kendi iktidar modeli etrafında toplayabildi. Onlardan biri, bu makalenin konusu olan Dr. Mustafa Hayrullah'dır. Hayrullah Bey'in aşağıda verilen öyküsü, Cumhuriyeti kuran elitlerin hikayeleriyle paralellikler taşır:

* Katkılarından dolayı Özhan Kapıcı'ya teşekkür ederim.

** Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü

Dr. Diker (Mustafa Hayrullah): 1875’de İstanbul’da doğmuştur. Şehremaneti memurlarından Mehmed Salih Efendi’nin oğludur. İlk, orta ve lise tahsillerini Üsküdar Rüstem Paşa İptidai Mektebi’nde, Fatih Askeri Rüştiye’sinde, Mülkiye İdadisi’nde bitirdikten sonra da 1897 senesinde yüzbaşı rütbesiyle Askeri Tıbbiye’den diploma almıştır.

Mektepten çıktıktan sonra, sırasıyla bir sene Manastır Askeri Hastahanesi’nde, 1898’de İşkodra Fırkası’na mensup bir tabur tabipliğinde, 1900’de Kastamanu Vilayeti frengi mücadele tabipliğinde, 1905’de Bahriye Merkez Hastahane’sinde vazife görmüştür. 1910’da aklîye ve asabiye hastalıkları ihtisasını yapmak için Paris’e gitmiş, orada tam üç sene müddetle çalışmıştır. Paris’te bulunduğu üç senenin ilk yılında Paris Üniversitesi Tababet-i Adliye ve Aklîye Enstitüsü’ne girerek Prof. Gilbert Ballet’in servisinde akıl hastalıkları tahsil ettiği gibi aynı zamanda enstitünün bütün derslerini takip etmiş ve kanuni imtihanlarını muvaffakiyetle verdikten sonra adli tıp diplomasını almıştır. Diğer müteakip iki senesini de Prof. Dejerine, diğer taraftan Dr. Magnan ve Dupre’ye mülâzemet ederek sinir hastalıkları ihtisasını kazanmıştır. Memlekete döndükten sonra, Bahriye Merkez Hastanesi aklîye ve asabiye mütehasşılığına ve bir müddet sonra adli tıp müşâhedehanesi mütehasşılığına tayin olan Dr. Mustafa Hayrullah Diker, Birinci Cihan Harbi sonralarında rütbesi firkateyn tabipliğine terfi etmiştir.

1924’de İstanbul Darülfünun Tıp Fakültesi sinir hastalıkları muallimliğinin kaldırılması üzerine askerlik vazifesinden albay iken ayrılmış ve tedis hayatına geçmiştir.

Darülfünun’un lağvıyla üniversitenin teşkilinde, aynı unvanı ile kürsüsü muhafaza edilmiş, 1936’da profesörlük unvanı ordinaryüslüğe çıkarılmıştır.

1939 senesine kadar fakültede talebe yetiştirmekle meşgul olan Dr. Mustafa Hayrullah Diker, yaş haddi sebebiyle ordinaryüslükten emekliye ayrılmış, 1941’de Kastamonu Mebusluğuna ve yedinci devrede İstanbul Milletvekilliğine seçilmiştir.

Profesör Dr. Hayrullah Diker’in, Tababet-i Adliye-yi Mecani, Freud’un Psikolojyası Hakkında Tecrübeyi Tetebbüliye, Pazartesi Takrirleri, Emraz-ı Asabiye (iki cilt), Yarının Hekimlerine Tababet-i Adliye ve Aklîye Dersleri, Gazi İnkılabının Psikolojisi adlı kıymetli eserler yazmış ve Dr. Tuğsavul ile beraber sinir hastalıkları ders kitabını ve Prof. Dr. N. C. İdelp ile birlikte Tıbbi Semiyolojiyi telif etmiştir. Bundan başka Rimbaud’dan sinir hastalıkları ve Bing’den Ruhi Hayatta Laşuur kitaplarını tercüme etmiştir. 1950 de hakkın rahmetine kavuşmuştur.¹

Bir “Onuncu Yıl” kitabı olan *Gazi İnkılabının Psikolojisi*’nin (İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1933, 29 sayfa) yazarı Ordinaryus Prof Dr. Mustafa Hayrullah Diker’in bir tıp tarihi kitabından alınan hayat hikayesi, 75 yıl süren bir ömrün bazı

¹ Dr. Faruk Bayülkem, *Türkiye’de Psikiyatri, Nöroloji ve Nöroşirurji’nin Tarihi Gelişimi*, İstanbul, 2002: s. 111. Bayülkem’in kitabından Rüya Kılınç sayesinde haberim oldu. Teşekkürler ederim.

kesitlerini yeniden hatırlatmayı gerektirebilir. O, doğum ve ölüm tarihi itibarıyla esasen, Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar gibi son Osmanlılar kuşağının bir üyesidir.² Şüphesiz ki benzer olaylar, farklı kuşakların başına gelse, tümüyle ayrı bir hayatı ve tarihî gerçeklik kazanırlardı. 1875'te o İstanbul'da doğduğunda, aynı şehir eski rejime başkentlik yapmakta ve Sultan Abdülaziz tahtta oturmaktadır. 1950'de öldüğünde ise Osmanlı meşrutiyetinin yerini alan Türkiye Cumhuriyeti, Millî Şef İsmet Paşa riyasetinde çok partili hayata geçmektedir. Askerî Tıbbiye'den alınmış Yüksek okul diploması, onun, okuma yazmanın nispeten düşük olduğu bir kültürel sosyoloji içinde, Türkiye'nin her iki döneminde seçkinler zümresinin üyesi olmasını sağlamakla kalmaz, son dönem Osmanlı intelligentsiyasının ideolojik kaynaklarıyla da temas etmesinin önünü açar.³ Manastır, İşkodra, Kastamonu'daki görevlerinin ardından Jön Türklerin "hürriyet" döneminde yurt dışına, hürriyetin ve dünyanın başkenti Paris'e ihtisas için gönderilir. Zaten İmparatorluğun Rumeli kesiminde görev yaptığı mahaller İmparatorluğun son döneminde siyasi ajitasyona açık mahallerdi.⁴ Paris ise Rus intelligentsiyası gibi salt Avrupaî milletlerin okumuş takımının fikrî kâbesiydi. Fransızcanın yanı sıra, adli tıp ve sinir hastalıkları uzmanlığı mesleğinin yelpazesini genişletmiş olmalıdır. Darülfünun / İstanbul Üniversitesi Ordinaryüs Profesörlüğü, sinir hastalıkları üzerine telif-tercüme kitapları, iki dönem milletvekilliği; bütün bu kariyer göstergeleri, M. Hayrullah Bey'in Türkiye'nin seçkinleri içindeki öyküsünün özetidir. Ayrıca 1933 Darülfünun tensikatında tasfiye edilenler arasında yer almaması ve 1941-1949 yıllarını Ankara'da mebus olarak geçirmesi, Kemalist rejimle bir meselesi olmadığını açık işaretidir. O halde bizim *Gazi İnkılabının Psikolojisi*'nde revizyonist ve/ya eleştirel satırlar aramız aşırı iyimserlik olacaktır. Ancak Türk inkılâbı yerine Gazi inkılâbı demekle bir farklılık yaratan M. Hayrullah'ın meslek dışı bu kitabında, profesör ve milletvekili sıfatlarının, akademik ve partizan söylemlerin nasıl bir ilişki içinde metni oluşturduğu tahkik edilecektir.

Dr. M. Hayrullah'ın kitabı, M. Kemal Atatürk'ten bir alıntıyla başlar ve 29. sayfanın son paragrafında Gazi övgüsüyle biter:

Tarihten evvelki zamanı dünyanın en rahat devri hulya edenler yanıhıyorlar. Refah ve saadet devri arkamızda kalmadı; önümüzde, gelecektir; ve o devir milli camiamızın kemali medeniyete eriştiği gün başlayacaktır. Bizden evvel gelen ve göçenler o günleri yaşayamadılar. Bizden sonra gelecekler mutlak erişecek ve göreceklerdir; yeter ki türk gençliği, ne pahasına olursa olsun, ulu

² Ortega y Gasset, "kuşak" üzerinden bir tarih okuması önerir: "Falanca ya da filanca tarihte gerçekten neler olup bittiğini bilmek istiyorsak ilkin olayların hangi kuşağın başına gelmiş olduğunu, yani insanın varoluş sürecinin hangi aşaması çerçevesinde gerçekleştiğini araştırmamız gerekir." *Tarihsel Bunalm ve İnsan*, (çev. Neriye Gül Işık), Metis Yayınları, İstanbul 1998: s. 52 vd.

³ Jön Türkler için Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin ideolojik bir mahfil olması meselesi hakkında, Şükrü Hanoğlu, *The Young Turks in Opposition*, Oxford University Press, New York 1995: s. 18 vd.

⁴ Makedonya meselesi ile İttihat ve Terakki arasındaki bağlar hakkında bkz. Selim İlkin; İlhan Tekeli, "İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi(1071-1920) Kongresi*, Ankara: Meteksan, 1980: s. 351-382 ve ayrıca Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2001.

Gazinin izini bırakmasın, ve kendisine emanet ettiği cumhuriyeti, emrettiği gibi, canı ile, kanı ile korumayı bilsin. 30 Ağustos 1933

Atatürk'ten alıntıyla söze başlama ve kitabın bitiş tarihi olarak 30 Ağustos'u gösterme gibi sembolik jestleri bir yana M. Hayrullah'ın *Gazi İnkılabının Psikolojisi*'nde şaşırtıcı olan, psikoloji adına sadre şifa satırlara rastlanmıyor oluşudur. Diğer bir deyişle, yazar Gazi inkılabının psikolojisine değil de ideolojisine, o da özensiz fragmanlar halinde, vakit ve sayfa ayırmıştır. Psikolojisi vadisinde yazdıkları ise, aşağıdaki alıntılarda görüleceği üzere, uzmanlık gerektirmeyen kalem oynatmalardır:

Aşağı yukarı beş asır süren ve Sevre muahedesiyle tam inkıraza varan bu ulu perişanlığın biricik psikolojik amili Osman oğullarının kudret ve hakimiyetin verdiği gurur ve bu gururun uyandırdığı saltanat hırsı içinde bütün kudret ve azametlerinin güvenip dayandığı necip unsurun, türkün milli benliğini düşünüp taşınmayışları olmuştur. (Hayrullah 1933:8)

Hayrullah'ın Kemalizm'e psikolojinin değil ideolojinin merceğinden bakması, bu ideolojinin ne olduğu sualini akla getirir. Kemalizm'in hurafeye karşı pozitivizme, Hanedan etrafında kümelenmiş Osmanlı tarih anlatısına mukabil "vahşi soylu" ve "ilk medeniler" olarak Orta Asya steplerindeki kadim Türk varlığına, modern Türkün sarıklı, sakallı mollalar ile bıçkın külhanbeyler tarafından değil traşlı, takım elbiseli öğretmenlerce temsiline vs. ağırlık vermiştir. Bu ideolojik harita dahilinde Dr. Hayrullah'ın konumlandığı yer neresidir? Dr. Hayrullah ile Kemalizm arasındaki ilişkiyi tartışmak, söz gelimi Gramsci ve/ya Lukacs'ın Marx'ı, marxizmin içinde kalarak, nasıl yorumladıklarını tartışmayı andırır.⁵ Ancak ne Kemalizm, Marksizmle kıyaslanacak kadar fikir-yoğun metinlere sahiptir ne de Dr. Hayrullah Bey Gramsci ve G. Lukacs gibi teorisyendir. Bununla birlikte, Hayrullah Diker'in söz konusu risalesi analiz edilecekse eğer, onun Türk inkılabının genel doğrularını paylaştığı yerler kadar, Kemalizm'in bıraktığı boşlukları doldurma biçim ve içerikleri, kısaca onun özneliği de dikkate alınmalıdır. Dünyaya medeniyet götüren Orta Asyalı Türkler, "dolçe vita" tarzlarını sürdürmek için memleketin hakiki sahibi Anadolu Türklerini sömüren kibirli Osmanlı sultanları, sosyal darvinizm, devrimcilik, Türk milliyetçiliği vs. bunlar Kemalizm'le, Kemalist Hayrullah'ın paylaştığı doğrular olarak kitapta karşımıza çıkarlar. Ancak İslam'ın Araçları medeni ve ileri bir topluma dönüştürdüğü fikri ile Hristiyanlığın, İslam'a nazaran, Avrupa'ya daha fazla sosyal fayda sağladığı görüşü hatta Rönesans'ın Hristiyanlığa rağmen değil onun sayesinde geliştiği iddiası, ırkçılık reddedilirken Türk ırkının en üstün ırk olduğunun ilanı vs. mezkur özneliğin kendini ifşasıyla alakalıdır. Bu çelişkiler belki de profesör Hayrullah'la CHP milletvekili Hayrullah'ın, akademik olanla siyasi olanın uyumsuzluğunun yansımasıdır.

Kitap, biçim olarak 1-2 sayfalık fragmanlar halinde düzenlenmiştir. Başka bir ifadeyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıl kutlamalarının dışında kalmak istemeyen bir üniversite sinir hastalıkları hocası, tüm malumatını bir kerede açıklayacağı bir

⁵ Marx ve Engels'in ideolojik mirasının Avrupa sosyalizmi tarafından nasıl yorumlandığı hakkında bkz. Perry Anderson, *Avrupa'da Sol Düşünce*, İstanbul: Birikim yay., 1982.

kitap tasarlar ve tarih, din, uygarlık gibi geniş bahisleri 29 sayfaya sığdırır. *Gazî İnkılabının Psikolojisi*, insicam ve tutarlılık kaygısı güdülmeden, pek çok fikrin arz-ı endam ettiği bir panayır gürlütüsünü andırır. Bu panayır, “makul/akademik yorum” ve “özel-ideolojik yorum” eksenlerine sahiptir. Daha nadir olarak kendisini gösteren “makul yorum” daha soğukkanlı bir dil kullanırken, “özel-ideolojik yorum” retoriğe yaslanır. Hayrullah Bey, İslam tarihinden Türk tarihine, Papalar Avrupa’sından modern zamanlara uzanan geniş bir spektrum içinde yazar. Başka bir ifadeyle, metin tek bir fikrin; laikliğin veya Türklerin maruz kaldıkları kötülüklerin veya onların uygarlığa katkılarının açılımından oluşmaz. Dolayısıyla kitaba yönelik bir analiz, fragmanlar ve o fragmanlara sıkıştırılmış anlatı, yorum, iddia ve çelişkilerin bir listesini yapmak durumundadır.

I. Fragman: Araplar, Türkler ve İslâm: Başlangıç Güzel Fakat Sonuç Kötü

Hayrullah Bey’e göre, İslâm dini son kertede bedevi Arap kavmini uygarlaştırıcı bir etki yaratmıştır:

Müslümanlık yedinci asırda Hicaz’da ortaya çıkmıştı. Atalardan kalma göreneklerine ve zihinlerinin çoktanberi alışkanlığına uygun olduğu için bu din Sami kavimler arasında pek kolay ve pek çabuk yayılmıştı. Çünkü hükümlerini kabul edenleri soya sopa bakmıyarak hep bir, kardeş ve kendi başına buyruk sayıyor, ve şeriatı ile de kendi aralarındakinden daha olgun bir içtimai düzen temeli kuruyordu. Aynı zamanda bu kavimler arasında Arapça en işlenmiş bir dildi; dil birliğine İslam esaslarının vücuda getirdiği hars birliği de eklenince ve bu varlık ilayı kelimetullah ülküsü ile maneviyatı tutup yükseltince az zaman içinde yayılmış ve arap milliyeti orta zamana belirgen bir damga vuran İslam medeniyetini doğurmuştu. (Hayrullah 1933:4)

Yukarıdaki satırlar, herhalde “makul-akademik” yoruma dâhildir. Çünkü yazar, dindarları tahrik edecek “İslam çölün sesidir” gibi cümleler kurmamaktadır. Ancak o bir İslam reformcusu da değildir. Nitekim ona göre, “medeniyet yaratan İslam’ın yanı sıra ‘istibdat’a dönüşmüş bir İslam tarihi’ daha vardır. Evet, İslam’ın ilk yayılış döneminde bir uygarlık vardır, fakat son döneminde karşımıza çıkan “Müstebit idare”dir. Kısaca iyi başlangıç, kötü son... Seyirci nihai kötülük sahnesinde müstebite dönüşmüş hükümdarla, mutaassıb ve çıkarıcı âlimin işbirliği halinde halkı istismar edişlerini görür:

Bu Regime’in istihalesi çok fena olurdu, ve oldu. Müstebit hükümdar emel ve ihtiraslarını doyurabilmek için din alimlerini kendisine ram etmeğe ve bunların nüfuz ve kudretlerini sağlamlamağa mecbur oluyordu; alimler ise nüfuz ve kudreti elden kaçırmamak için ilmi inhisar altına almak, ahret azabı gibi korkularla halkı vehim ve hurafe bağlarıyla bağlamak sayesinde halkı sıkı bir taassup boyunduruğu altında kara cahil bırakmak, akıl ve mantığı boğmak, zeka ve fikirleri söndürmek yolunu tutuyorlardı. Bu istibdatla taassubun sırt sırta vererek İslam hilafeti çerçevesine girmiş memleketler halkını cehil ve zulüm içinde süründürüp öldürmesi demektir. (Hayrullah 1933:6)

Yazara göre, yeni din ile eski Arap gelenekleri arasında ortak bir alan vardı. İslam ayrıca prensiplerini kabul edenleri soylarına bakmaksızın kardeş saydı ve şeriatı ile eski düzenden daha ileri bir sosyal düzen kurdu. Sami kavimler zaten Arapça konuştukları için dil birliğine sahiptiler ve İslam bu birliğe ilaveten kültür birliğini ekledi. Böylelikle İslam medeniyeti Orta Çağlara damgasını vurdu. Ancak İslam tarihi, *Kuran* ve sünnette cevabı olmayan sorulara muhatap olunca kriz başladı: Bu yüzden Abbasiler devri (ve sonrası) İslam'ı, müstebid halife ve işbirlikçi ulemanın İslam'ıdır. Yazarımız, kısaca, bize bir iyi bir de kötü İslam tablosu resmetmektedir. İyi İslam, (sanki) ilk dönem İslam'ıdır ve fakat İslam zamanla terakkiye müsait olmadığını (sanki) ispatlamıştır. Belki burada, Dr. Hayrullah'a, uygarlığın, gücünü halk iradesinden almayan firavunlar, kayserler, müstebit halifeler eliyle inşa edildiğini; uygarlığın ironisini unuttuğu yönünde bir itiraz getirilebilir. Bu bir yana, esas çelişki yazarın İslam'ın medeni ve siyasi yönleri arasındaki ilişkileri kurgulamadaki başarısızlığıdır. Okuyucu, yazarın kimi zaman Kemalist değil, selefi İslamcı olduğunu düşünebilir. Zira yazar, *Kuran* ve sünneti esas kabul ediyor çünkü yazarın İslam tarihinde teşhis ettiği bunalım, nedense hep icmayı ümmete; muktedir İslam ulemasına müracaat edildiği zaman ortaya çıkmaktadır.⁶

II. Fragman: Türkler, Araplar ve İslam

Türkler bahsi ise daha kitabın ilk satırında karşımıza çıkar: “Tarihin ilk devirlerinde Orta Asya'dan çıkan Türkler bir taraftan en eski aksayı şark medeniyetlerini, diğer taraftan Summer, Hitit, Eski Anadolu ve Ege Medeniyetlerini kurmuşlardı” (Hayrullah 1933:3). İlk satır kitabın I. Türk Tarih Kongresi'nin Türk Tarih Tezinin tefsirinin yapılacağına dair bir beklenti yaratsa da yazarın muradı bu değildir. Sümerlerin Türklüğü temalardan sadece biridir. Yazar, Büyük Selçuklu Devleti'nden, 16. asırda “her devletten üstün ve bütün Avrupa'ya buyruk” o yüzyıldan itibaren her gün kötüleşen ve “son asırda hayatı bir hırıltıdan ibaret” Osmanlı idaresinden, Sevr muahedesinden, Ölüm'den, Türk mucizesinden ve bu mucizenin 10 yılından, kısaca pek çok şeyden bahseder. İlk bir buçuk sayfa yazarın da şahit olduğu trajik gelişmelere, Yunan işgali ve Milli Mücadeleye tahsis edilmiştir.

Ancak Türk bahsi sadece bu ilk sayfalarla sınırlanmaz, Türkler İslam tarihinin etkili bir cüzü olarak tarih sahnesine çıkarlar. Cevabı aranan soru Türklerin neden ve nasıl Müslüman olduklarıdır: “Henüz bir yer edinip yerleşmemiş olan bu türk kabilelerinde tabiatıyla sadece saldırış garizesi faaliyette idi, ve korunma garizesi daha yerleşmek için vesile ve fırsat bulamamıştı. İçtimai bir düzen kurmağa elverişli olduğu gibi gaza ve cihadı da farz bilen Müslümanlık bu kabilelerin ihtiyaçlarına ve atalık geleneklerine pek uygun geliyordu” (s. 4-5).

Türkler'in İslam'ı tercihlerini Dr. Hayrullah, görüldüğü gibi, sosyolojik sâiklerle açıklar; göçebe talancılığı İslami gaza kavramında kendini üreten bir meşruiyet bulur; İslam ayrıca aşiretten başka bir organizasyon biçimi tanımayan Türklere bir

⁶ Batıcıların dine yönelik zihniyet ve tutumları için bkz. Şükrü Hanioglu, “Garbçılar: Their Attitudes Toward Religion and Their Empire Impact on the Official Ideology of the Turkish Empire”, *Studia Islamica*, No 86 (1997): s. 133-156

sosyal düzen verir. Bu cümleler bir üniversite hocasının cümleleridir. Takip eden cümlelerden ise bu hocanın Türkçü eğilimler taşıdığı anlaşılır: Türk-Arap ilişkileri Hicri üçüncü asırdan itibaren Türklerin “ahbapça bir gerginlikle” Arap-İslam memleketlerine sızmasıyla, Türklerin her yerde egemen olmalarıyla değişir: “İslam âleminde Türkler hükmediyor, Araplar saltanat sürüyor, türk kumandanları islâm halifeleri namına memleketler alıyor, türk erleri İslam hükümetleri vilayetlerini idare ediyordu. İbnisine Avrupa üniversitelerinde dokuz asır tedrisata metin olarak alınan o ölmez eserlerini arapçaya maletmişti; Konyalı Celalettin o eşi bulunmaz mesneviyi acemce düzmüş, Kaşgarlı Mahmut telif ettiği Divanı lügatı türkü Arapça yazmıştı” (s. 5).

İslam ümmeti çatısı altında Arap ve Türk ilişkisi, Hayrullah Bey açısından, Kemalist milliyetçilikte yaygın bir izlek olan Türklüğün unutulmasıyla neticelenen bir üst-alt ilişkisi değildir. Türklerin İslamlaşması onların Araplaşması manasına gelmemiştir: “Açılması ve yayılması çağında Müslümanlık türk âlemine de sokulmuş idi ise de Türklüğü yiyip yutamamıştı; Arapça vakıa çok işlenmiş bir dil idi; fakat Türkçe de çok diri ve özlü bir lisandı. Bu yüzden Araplık Türklüğü yutamadığı gibi Türklük de Müslümanlığı tamamıyla hazmedemiyordu” (s. 6).

Araplık ve Türklük arasında İslam dairesinde bir mücadele olduğu önermesi ve Türklüğün Müslümanlığı hazmedememesi cümlesi, yazarın makul yorumdan ideolojik yoruma geçişini sağlar. Eğer bu son cümle olmasaydı Dr. Hayrullah Bey’in Kemalizm’ inden şüphe edilebilirdi.

III. Fragman: Krallar, Papazlar, Âlimler - Karmaşık Bir Avrupa Öyküsü

Birbirine rakip ve zıt fikirlerin tek bir zihinde, yazarın dimağında barış (?) içinde bir arada yaşama(ma)ları açısından Hıristiyanlık bahsi verimli bir örnek oluşturur. Tanrı bahsinde yazar mesleğini hatırlar, psikoloji yapar: “İnsanların en göze çarpar belirgili de bilmediklerinden korkmalarıdır. İnsanların vicdanlarında **Allah** fikrini doğuran bu korku hissi olduğu gibi dinler de Allah fikrinin olgunlaşması neticesidir. Bu itibarla koyu bir cehalet devri olan orta zamanda beşeri cemiyetlerin hepsinde de din mühim bir rol oynuyordu” (Hayrullah 1933:8).

“Modern ve bilgili insan devleti, kanseri ve atom bombasını bildiği halde korkusu azalacağı yerde niçin artmaktadır?” sorusunun Hayrullah Bey’e sorulamayacağı açıktır. Bu proto-aydınlanmacı ve ruhiyatçı satırlardan sonra yazar bizi somut-tarihî bir Avrupa gezisine çıkartır. İlk durak olan Hıristiyanlık, ona göre, ilk yayılma döneminde, tıpkı İslam’ın ilk döneminde olduğu gibi, halkın ruhunu temizler, Nasraniler ilkin Roma debdebesine baş kaldırır, kayserlerin baskısına karşı örgütlenirler ve fakat kilise de bir müddet sonra halkı sömürenler kervanına katılır. Anlatı bu haliyle bildik bir anlatıdır. Ancak papalar ve krallar arasında mücadelenin Avrupa halklarına avantaj sağlaması, başka bir ifadeyle İslam ülkelerinde tekil bir egemenliğe karşılık Avrupa’da iki iktidar merkezinin bulunması tespiti önemlidir:

Hıristiyanlık Halkın ruhunu temizliyen, maneviyatını yükselten, darlık ve sıkıntı içindekilere teselli veren bir varlık, garbi Roma imparatorluğundaki

vurpatlasın gidişe, ve ahlak bozukluğun, hükümdar ve asilzadelerin zulüm ve istbdatına karşı bir başkaldırıydı (...) Fakat Avrupa’da ve uluorta Hıristiyanlık âleminde papaslık ve hükümdarlık ayrı ayrı iki kuvvettiler. Bu iki kuvvet te ezici idi, insan yığınlarını sağıp sızdırmak, onların sırtından geçinmek ve onların çalışıp çabalamasıyla kendi menfaat, emel ve hırslarını kandırmak dileğini güdüyordu. Bu iki kuvvet Hıristiyanlık âleminde ayrı ve tabiatıyla birbirlerini çekemez ve her biri ötekini yırar oldukları için o âlemde diriliş İslam âleminde daha çabuk ve kolay olmuştur. (Hayrullah 1933:9)

Hayrullah, Hıristiyanlığa kısmen prim veren bu yorumdan sonra Rönesans’ı açıklamaya girişir: Hıristiyanlar ilkin Endülüs Müslümanlarına ve onların yüksek ilim ve felsefelerine karşı mücadele başlatmışlar ve bu mücadele daha sonra Endülüslülerin elindeki Yunan felsefesine ait Arapça tercümelemlerin aslına uygun olup olmadığının kontrolünü içermiş ve bu çaba dolaylı olarak “yeniden doğuş”u mümkün kılmıştır. Kısaca Rönesans’ı tetikleyen ilk neden Müslümanlardır. Rönesans’ı Müslüman katkısıyla açıklamak tipik bir İslamcı söylemidir ve İslam, görüldüğü üzere, Hayrullah Bey’in bilimci-pozitivist üst yapısının alt katlarında gezintisini sürdürmektedir.

Keza yazarımız kuvvetli bir veçhesi sekularizasyon olan Rönesans’ı kiliseye mal eder ve Hıristiyanlığa iade-i itibarda bulunur:

Hıristiyanlığın, kilisenin hükümdarlık ve istibdada karşı olan bu savaş ve dalaşdır ki Avrupada halkın fikirlerinin uyanma ve ışmasına, tarihte **Renaissance** denen Avrupanın diriliş ve direliş çağını açmağa bahane olmuştur. Hıristiyanlık Avrupa kavimleri üzerinde böyle diriltici bir tesir yaptığı halde İslamlık türk camiası üzerinde tersine neticeler veriyordu. (Hayrullah 1933:10)

“Hıristiyanlık gelişmeye engel değildir, oysa İslam mâni-i terakkidir”: Hayrullah Bey, oryantalizmin bu eski bestesini Türkiye’de şimdi seslendirmektedir. “Eksik Kalmış İslam” söylemi aslında “Batı ilerlerken oysa biz...” söyleminin bir dalıdır; nitekim yazarın sonraki örnekleri bunu ispatlar: 17. Asırda ilim sanayiye tatbik olunurken, buhar kuvveti keşfedilirken, 18. Asır Fransız büyük devrimi hürriyet ve milliyet fikirleri tüm dünyayı ve bu arada Hıristiyan reayayı etkilerken, Türkiye başka, zaman dışı bir hayat yaşamaktadır.

IV. Fragman: Sosyolojik, Politik ve İlmi Söylemler Karmaşasında Osmanlılar

Osmanlılar 16. Asra kadar her devletten üstündüler. Fakat bu üstünlüğün içi boştu. (Dolayısıyla hakiki bir üstünlük söz konusu değildir.) Eğer Osmanlılar bir üstünlük kurmuşlarsa bunun sebebi Anadolu’nun tamamı Türk olan ahalisinin “ırklarında gömülü” üstün özelliklerindedir. Padişahlar bu Türk gücüne dayanarak ülkeler fethettikçe istibdat ve kibre düşmüşler, hakiki âlimler yerine yobazlara kulak vermişlerdir. Aşağıdaki satırlarda psikoloji ve ırkçılık Osmanlı karşıtlığını dillendirmede kullanılır:

Padişahlar Anadolu'da derleyip toparladıkları türk kavim ve kabilelerinin ırklarında gömülü dirilik ve canlılıktan cesaret alarak sonsuz bir hırsıyla dünyayı buyurukları altına almak istiyor, dünya haritasına baktıkça bir padişaha yetişmeyecek kadar dar bulduklarını söylüyorlardı. Hükümet açılıp yükseldikçe padişahların istibdat ve kibirleri de artıyor, sahiden alim ve fikir adamı olanları yanlarından uzaklaştırarak halka taassup, padişaha riya gösteren yobazlara yer ve yüz veriyorlardı. Hele kanuni sultan Süleymandan sonraki padişahların şeyhülislamı ve uleması, hemen hemen hepsi de derin bir cehil ve koyu bir taassubun et ve yağla kalıplanmışından başka bir şey değildiler. (s. 7)

“Derin bir cehil ve koyu bir taassubun et ve yağla kalıplanmış” cümlesinde görüldüğü gibi, yazar Kemalizm’in kalpağını giyince, o kalpağa nedense hep yüksek yoğunluklu retorik eşlik etmektedir. Ancak bu eleştiride de ana fikri aynıdır, makbul sultan makbul ulemaya sahip olan sultandır. Hayrullah Bey sanki bir filozoflar oligarşisi önermektedir ve/ya Platon’un gizli bir mürididir. Keza Osmanlı sultanları suçlanırken yazar mantık kusuru işler: Osmanlı sultanlarının kibri Anadolu halkının gürbüz ırkından kaynaklandığına göre, dolaylı fâil de Türk halkı olmaktadır. Zira gürbüz Türkler olmasaydı, padişahlar gurur ve kibre kapılmayacaklar, riyakâr yobazlara yüz vermeyeceklerdi!

Kemalist Hayrullah retoriğe sığınırken, akademisyen Hayrullah Osmanlı cemiyetine sosyolojik eleştiriler getirir. Ona göre, Osmanlı gücü zirvedeyken bile sureta bir güçtü, çünkü ortada medeni bir camia yoktu. Zira İmparatorluk Türkiye’si âdeta dili, dini, âdetleri farklı bir panayır manzarası arz etmekteydi.⁷ “Başka türlü nasıl imparatorluk olunur?” sorusu bir yana, bu panayır içinde Türkler Hıristiyan reayanın sırtından geçinen çapulcu, memur ve asker olarak yaşamaktaydılar. Takip eden satırlar kitabın – mutad retorik bir yana – en ilginç satırlarıdır:

Osmanoğulları şuurlu hiçbir siyaset gütmüyorlardı. Hıristiyan ahali kiliselerinin koltuğu ve kayırtısı altında sade ceziye ve haraç vermekle mükellefti; ve devletin umumi idaresinden ve başlıca askerlik mükellefiyetinden uzak tutuluyorlardı. **Türkler imparatorluk içinde memurluk ve askerlik ederek açıkça bir zorba hayatı yaşıyor ve reaya sırtından, Hıristiyanların kazancından geçiniyordu.** İmparatorluk bünyesinde asıl soy unsurun böyle bir bit yaşayışına alışması devleti inkıza sürüklediğinin kimse farkında değildi. Türk çifti çubuğu, zanaat ve ticareti bırakmış, saldırgan yaban ellerde zorbalık ve candarmalıkla geçim yolunu tutmuştu. (...) İşte böylece türk elinde Osmanoğulları çapulcu ve **Vandal** bir şatafat içinde sunturlu bir mirasyedi hayatı yaşıyor, Hıristiyanlara ve reayaya senede saraya yüzlerce güzel kız ve dilber oğlan tedarikleme gibi delice ve hovardaca haraçlar kesiyordu. (...) Bu suretle ... Hıristiyan tebaa için türk boyunduruğu

⁷ “Türkiye adeta büyük bir panayırdı, ve burada dili başka, dini başka, örf ve adeti başka büyük bir halk kümesi âdeta pazar yerinde alış veriş eden bir kalabalık gibi birbirleriyle hiçbir ilişik ve bağları olmaksızın büyük bir hayhuyu, ahenksiz bir uğultuyu sürüp gidiyordu. İşte Viyana kapılarına dayanan Türkiye ordusu böyle bir panayır halkı idi.” (Hayrullah 1933:7-8)

çok ağır gelmeğe başlamış, yer yer baş gösteren kurtuluş savaşları karşı konamayacak kerte zorlamağa başlamıştı. (Hayrullah 1933:10,12)

“Ancak”, der Hayrullah Bey, “gayri Müslim anasır askerlik yapmadıkları için zengindirler; oysa Türkler, cenk etmekten ekip biçmeğe vakit bulamamışlardır”.

Hıristiyan Türkler/Karamanlılar ise kısa risalede uzun sayfalar ayrılan bir bölümdür. Hayrullah Bey Karamanlılara dayanarak Anadolu ahalisinin – Müslüm, gayri Müslim – hepsini Türk ilan eder ve dosya başlığı “Fener Patrikhanesi” olan neredeyse bir polis raporu kaleme alır: “Şark kilisesi papaslık cübbesi altında asrı bir hükümet kurmuştu”. Zaten bu kilise Fatih’ten beri devlet içinde devlet gibiydi. Sonraki zamanlarda feneryotlar Osmanlı idarecilerinden çağı kavramak açısından daha ileri görüşlü olduklarını göstermişlerdi. Zira “Kilise erkanı medeni ve muasır bir cemiyet için din birliğinin sağlam bir destek olamadığını, en sıkı bağın dil ve hars birliği olduğunu pek iyi kavramıştı” (Hayrullah 1933:11). Nitekim bu kavrayış eyleme dönüşmekte gecikmeyecek ve bu vadide Anadolu’nun Ortodoks Türkleri/Karamanlılar özel bir takibe konu olacaktır:

Türkiye içinde ve hatta gerek kıyı, gerek iç Anadoluda yer yer ve dağınık küçük kümeler halinde yerleşmiş Ortodoks unsurlarla türk dilinden ve harsından ayrı müşterek bir dil ve hars birliğinde toplu bir varlık, bir milliyet vücuda getirmeği Principe edinmişlerdi. İç Anadolunun en ucra köşelerine, Niğde ve Karaman köylerine, Andavala kadar kadar daskal ve daskaliçeler göndermiş, bu türk Ortodoksların Müslüman ırkdaşlarıyla mevcut müşterek ananelerini, örf ve adetlerini hep değiştirmişti.

Bu Ortodoks Anadoluların erkekleri siyah çarıklı feslerini, tiftik poturlarını, kadınları başlarındaki çaputları, bellerindeki şalları, dört beşli entarileri çıkardılar. Avrupalı kılığına girdiler; kaç göçü adetini bıraktılar. (s. 11-12)

Aslında bu ideolojik dile yöneltilecek temel metodik itiraz, 19 yüzyıl milliyetçilik değerlerinden hareketle yazarın imparatorluk değerlerine eleştiriler yöneltmesidir. Fakat yazarın kendi ideolojik dilini kurarken mantığı ve tarihsel gerçekliği feda etmesi sebepsiz değildir. Çünkü o kimi zaman imparatorluk gerçeklerine içerden bakabilmektedir fakat aynı zamanda ve esasen o Kemalist bir milliyetçidir de. Tarih ancak milliyetçi argümanlara malzeme sağladığı ölçüde değer taşımaktadır.

V. Fragman: Osmanlı Reformları - Gerekli ve Fakat Yetersiz

Osmanlı modernleşmesi *Gazî İnkılabının Psikolojisi*’nde kronolojik olarak Damat İbrahim Paşa ve Patrona ayaklanmasına bir değiniyle başlar ve İttihat Terakki döneminin eleştirisiyle sona erer. İkinci Mahmut, Abdülhamid-i Sani ve İttihat Terakki dönemlerine ağırlık verilir. İlginç olan yazarın Cumhuriyet devrimlerine müstakil bölümler ayırmamasıdır. Diğer yandan ıslahatlar bahsinde, makul söylem ve ideolojik söylem gene hakim ikili söylem olarak varlığını sürdürür. İdeolojik söylem Osmanlı reform sürecini iki açıdan yargılar. İlk Osmanlı ıslahatları ilerici-gerici dikotomisi içinden okunur. Böyle olunca da kimin ilerici kimin gerici olduğu başından bellidir; bunlar bir tarihsel çözümlemeyle tespit edilmek yerine, tarihsel anlatı, mevcut tespite ulaşmak için verilir. İkinci olarak, makul

söylem reformları gerekli ve yararlı addeder fakat kısmi yararlarına rağmen onları, kusurlu, tamamlanmamış görür. O noksanlığı “İnkılâp” itmâm eder.

Yazar, Osmanlı reform tarihini ilerencilik-gericilik mücadelesi olarak okur. Sadrazam İbrahim Paşa ve III. Selim ve hele Mahmud-u Sani reformlara ağırlık vermişlerdir ancak kara kuvvetin direnciyle karşılaşır:

Devlet teşkilatında hiç vakit kaybetmeden temelli islahat yapmak artık zaruret hükmüne girmişti; fakat kara kuvvet henüz çok diri ve ezici idi. Bir Patrona, Damat İbrahim paşayı da, eserini de silip süpürmeğe yetmişmişti. Koca Ragıp, 3 üncü Selim daha talîli oldular, daha verimli işleri başa çıkarabildiler; fakat kara kuvvet milletin bağrında bağdaş kurmuş oturmakta bulundukça hiçbir işin sonu geleceğine inan olmazdı. İkinci Mahmut büyük bir inkılap yapmağa kalkıştı, irticâın başını ezdi, yeniçeriliği kaldırdı, nizamı credit askerini kurdu, halkın âdet ve atalık göreneklerinde yenilikler çıkarmağa uğraştı; halkın fikir seviyesini yükseltmeği emel edindi; tıbbiye mektebini, harbiye mektebini, ve son senelerinde daha temelli bir tesis olarak rüştiye mekteplerini kurdu. İkinci Mahmut şükranla anılacak bir inkılapçı ruha sahip olmakla beraber kara kuvvet henüz çok diri ve örkünç idi. (Hayrullah 1933:13)

Genel bağlam ilerencilik-gericilik olmakla birlikte, eğitim alanındaki reformlara özel bir sempati de izhar edilir. İlim, eğitim, ilmiye zaten yazarın fikir ve üslup hercümercine rağmen bir alt metin olarak varlığını sürdürmektedir. Abbasiler zamanında Grekçeden yapılan çeviriler, Semerkant gibi yerlerden gelen vasıflı Türk ulema, Mevlana, İbni Sina vs. övgü cümleleriyle taltif edilirken, müstebit halife ve sultanların liyakatsiz ulema ile çalışmaları zaten yerilmişti. Tarihi süreci, sosyal tarih yerine zihniyet tarihine indirgeyip onu da “skolastik düşünce-hür tefekkür” dikotomisi etrafında okumanın Adnan Adıvar, Hilmi Ziya Ülken, Niyazi Berkes gibi Türk üniversite camiası içinde bir yeri vardır ve Dr. Hayrullah bu çemberin içindedir. Nitekim son alıntıda İkinci Mahmut kara kuvvete rağmen karşı yeni okullar açtığı için tebrik edildiği gibi Saffet Paşa da takdir edilir: “Bununla beraber 1839dan 1871e kadar devam eden devre zarfındaki islahat hareketleri büsbütün kısır kalmıyordu. Saffet paşanın maarifi umumiyeye talimatnamesi ile temelleştirilen sübyan, rüştiye ve idadiye mektepleri maarifi iptidaiyenin yayılmasında iyi neticeler veriyordu.” (s. 14)

Osmanlı Reformları, yazar nezdinde, gerekli ve yetersizdir. Tanzimat düalizmi, geleneksel olanla Fransız olanın, piyano ile neyin, tarikat şeyhleriyle mason üstadların, mekteple medresenin yan yana yaşamasına izin veren kozmopolit bir model olarak çoklukla Kemalizm’in eleştirisine maruz kalmıştır. Keza Kemalistler Ziya Gökalp’in Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak şiarında Tanzimat kokusu hissetmişlerdir. Bu yüzden Türk devrimi gelenekseli tasfiye ederek imparatorluk parodisine, Tanzimat düalizmine son verdi. Ancak Gülhane’de okunan Hatt-ı Hümayun’un yeni ve kurumsal bir modernleşme dalgası yarattığını da inkâr edemedi. Bu yüzden eski rejimin islahatları gerekli ve fakat yetersiz, kısmî fakat total olmaktan uzak bulundu. Bu fikir ana hatlarıyla Dr. Hayrullah tarafından da paylaşılır. Nitekim ona göre 1839 ve 1856 Fermanları “şüphe yok ki derde çare

olmaktan çok uzaktılar” (s. 14). İttihat ve Terakki⁸ inkılabı da Tanzimat’ın eksikliğiyle temayüz eder: “Bu inkılabın ruhu da tıpkı tanzimatı hayriye gibi İmparatorluk içindeki Hıristiyanları hoşnut ederek susdurmak ve sızlandırmamak ve bu suretle Avrupanın işlere karışmasına meydan vermemek ve aynı zamanda kara kuvveti kuşkulandırıp gücendirmeksizin millette bir iyilik olmasına çalışmak” (s. 16).

Modernist teşebbüslerin hâmisî Hayrullah Bey ile Abdülhamit’ten hiç hazzetmeyen Hayrullah Bey tek bir kişilikte bir araya gelince ortaya çıkan manzaranın dramatikliği hakkında aşağıdaki paragraf kafî derecede aydınlatıcıdır:

Sahiden bir müstebit olan ikinci Hamit bilirdi ki onun saltanat ve istibdadına ilim ve marifetin pek o kadar zararı olmaz; istibdadı yalnız bir kuvvet yenebilir: **millî benlik**. Memlekette ilim ve mârifeti yayıp çoğaltmağa yarayacak pek muhtelif ve çeşit çeşit mektepler kurup açan Abdülhamit millî benliği uyandıracak olan tarih tedrisatını körletmeği ve yanlış okutturmağı hiç gözden kaçırmıyordu.(...) Daha hayasızcası kağnisını bin zorlukla yürütebilen Anadolu türkünden candarma kırbacıyla, yorganını tenceresini satarak sökülüp alınan paralarla Hayfadan Hicaza demiryolu döşeniyor, Selanikten dedeağaçta iltisak hattı yapılıyor, Makedonyada yer yer şoseler açılıyor, candarma teşkilatı vücuda getiriliyor, bankalar kuruluyordu. (s. 14, 16)

İkinci Mahmut reformları övülürken hatıra gelmeyen “millî benlik” ve Anadolu Türk’ünden alınan paraların şimdi niçin telaffuz edildiği bir yana, tarih tedrisatı da dâhil olmak üzere “müstebit” padişahın İslamcılığında güçlü bir Osmanlı-Türk bilinci de saklıydı. Aslında yukarıdaki paragraf çeşit mektepler açan, şose ve demiryolu yapan, bankalar açan hayırhah bir padişah imgesi çizer. Diğer yandan ciddi bir eleştiri “kızıl sultan”ın Meclis-i Mebusan’ı kapalı tutmasından dolayı demokratik bir perspektiften yapılabilirdi. Esasen ilim, alim, mektep ve maarif üzerinden bir kritik geliştiren yazar meclis, meşru(t)iyet, irade-i milliyeye dayalı hiçbir vokabülere sahip değildir.

⁸ İttihat Terakki analizinde yazar eksik inkılapçılık, kara kuvvete bel bağlamak dışında başka unsurlara da yer verir: “İttihat ve Terakkinin bir inkılabı yürütecek sahiden bir kuvveti yoktu. Birkaç yüz maiyetiyle birkaç gün dağa çıkmak şecaat ve metanetini gösteren iki bölük yüzbaşısını millî kahraman diye şante ettiler; bu millî kahramandan yaptıkları put etrafında bir siyaset mabedi kurdular; cehil ve taassuba baş eğerek, riya ve müdaheneye bel bağlayarak ve kara kuvvete arkalarını dayıyarak halk kümesini bu siyaset mabedi etrafında toplamağa ve bu kuru kalabalıktan kuvvet almağa çalıştılar. Yıkıtı regiminin erkânı adamlar ile hükümet kurmak garabetini tarihte yalnız itihatçılar göstermiştir” (s. 17). Bu analizin kendisi de eksik ve kusurludur. Zira İttihat ve Terakki kadroları Kemalist kadrolar arasındaki devamlılık ihmal edilmiştir. Yıkıtı rejimin kadrolarıyla hükümet kurmak ithamı, İttihat ve Terakki’nin ilk iktidar yılları için geçerli olduğu gibi, Mustafa Kemal Paşa da ilk Meclis’te saltanat ve hilafet kurumuna sadakat cümleleri sarf etmişti. Yazarın Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasına dair yorumu da ilim ve medeniyetçi kimliğiyle tezat oluşturacak bir “hikmet-i hükümet”çilik beyanıdır. Bu satırlarda tavsiyeleri Prens tarafından tutulmuş bir Makyavel vardır: “Satılmışların, vatan hayırlarının Mahmut Şevket paşaya suikastta muvaffak olmaları üzerine irticaa vakit ve fırsat vermeksizin hükümeti ele alabilmek kiyasetini gösterebilmesi denebilir ki İttihat ve Terakki tarihinde biricik muvaffakiyettir” (s. 17).

VI. Fragman: Bütün Irklar Eşittir ama Türk Irkı Daha Fazla

Dr. Hayrullah'ın kitabını yayıncı 1930'lar, iki savaş arası Avrupa'sında ırkçı aşırılık sadece entelektüel fantezilerin değil ayrıca devlet sistematığının temeli haline gelmişti. Nazi Almanyası'nın ırkçılığın mabedine dönüştüğü açıktı, ancak başka devletler de sınırları azınlıklara tahammülfersa bir dışlayıcılık ve cezalandırmadan kaçınmıyorlardı. Cemiyet-i Akvam bile bütün ulusların eşitliği teklifini, liberalizmin sınırlarını istismar etmekle itham ederek reddetmişti. Esasen ırkçılık liberal anayasacılığın takatsizliğinin ayan beyan ortaya çıkmasıyla güçlenmişti.⁹ İnsanlık durumunun ırk parantezine alındığı, ırkçılığın makbul söylemi oluşturduğu bir dönemde Hayrullah beyin ırkçılığa reddiye yazması manidardır:

Sosyolok ve etnolokların insanlığı beyaz, sarı, kırmızı ve siyah ırklara bölme ve beyazdan başkalarını medeniyete kabiliyetsiz, aşağı tutmaları ananeleri bile artık bütün itibarını kaybetmiştir.(..) Hele medeniyeti Avrupalılara mahsus bir belirgil gibi almanın hiç çıkarı yoktur. Hafriyat ilerledikçe ortaya çıkıyor ki taş devrine ait insanların da, bugün artık kaybolmuş milletlerin de, zamanımızda pek geri kalmış ırkların da bir medeniyetleri vardır; medeniyete uğramamış hiç insan ırkı yoktur. (Hayrullah 1933:19)

Daha da manidar olan aynı sayfada Sosyal Darwinizm¹⁰ eşliğinde Üstün Türk Irkı söyleminin sahibinin aynı kişi olmasıdır:

Bir varlığın hayatiyeti muhitine uyabilmesi kudret ve kabiliyeti ile ölçülür, ve bu kudret ve kabiliyet can savaşı ne kadar sert ve yaman olursa o kadar pekleşir. (...) Maderi tabiat tam manasıyla bir üveyi anadır, o sinesinde doğan varlığı hilim ve şefkatle değil, hışım ve huşunetle büyütür, bir lokmayı bin eziyetle yutturur; zoruna dayanabilene, yumruğuna karşı koyabilene yaşamak hakkı verir. Türk bu ananın en hırçın ve en zorlusunun sinesinde doğmuş, asırlarca asırlar onun eza ve cefasına göğüs germiştir.(...) Tabiatın bu sertliği ve yenilip aşılammazlığı ona bu ölmez diriliği ve üstün ırk belirtilerini verdikten mâda arasına başka ırkların sokulup girmelerine de fırsat bırakmamış olduğu için türk kanının temizliğini ve ırkının asaletini de tamamıyla muhafaza etmiştir.(...) Avrupa iptidâî kavimlerinin kanına dirilik ve canlılık aşılaman ve çakmak taşı medeniyetinde bulunan bu ırkları tunç devrine, daha yüksek medeniyete ulaştıran Türkler olmuştur. (Hayrullah 1933:19, 20)

⁹ İki Savaş arasındaki Avrupa ahvalinin çok yönlü analizini Mark Mazower'e borçluyuz: *Karanlık Kıtâ, Avrupa'nın 20. Yüzyılı*, çev. Mehmet Morali, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

¹⁰ Tıbbiyeli ve dolayısıyla darvinist fikirlere daha da aşına Dr Hayrullah'ın inkılâpçılık tanımını da Darwin'den izler taşır: "Hayat harekettir ve her sakın ölüdür. Her varlık diri kalabilmek için harekette bulunmak bulunmak mecburiyetindedir; ve diğer hareket halinde varlıklardan ileri geçebilmek için aradabir hareketine hız vermek ıztırandır. Tekâmül nazariyesinde buna **İstıfa** denir. İstıfa görmeyen hayatiyet tekâmül değil, istihâle eder... Medeniyette de tekâmül ıstıfaya tabidir, ve medeni tekâmülün ıstıfa amelîyesine **İnkılâp** denir. Arada bir inkılâp sıçramasıyla yeni bir hız verilmeyen her medeniyet terakki değil, tereddî eder. Uyanmak için sarsılmak lazımdır" (Hayrullah 1933:25). Osmanlı-Türk fikir hayatında sosyal darvinizmin kökleri konusunda, Atilla Doğan, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

VII. Fragman: Modern Zamanlar ve Türk Modeli

Hıristiyan Avrupa, Rönesans Avrupa'sına yüksek notlar veren yazar muasır Avrupa'dan umutsuzdur. Sanayileşme ve fabrikalaşma medeni cemiyetlerin düzenini bozmuş, ham ve mamul maddelerin aşırı temerküzü marazi bir proletarya vücuda getirmişti: "Talep nispetinde arzedeabilmenin çaresi bulunmak icap ederdi. Bu çaresizlik medeniyetin sınaileşmesiyle başlayan iş-sermaye ihtilafını gittikçe derinleştiriyor, içtimai sınıflar arasında büyük uçurumlar açarak insanlık içinde yeniden iptidai cemiyetlerdeki esir-sahip sınıflarını meydana çıkarıyordu" (Hayrullah 1933:23).

Bu durum Birinci Dünya Savaşı'nda sosyal bir bunalıma dönüştü ki "Rusyada Bolşevizm, İtalyada faşizm, Almanyada Hitlerizm, Fransada Nasyonal Sosyalizm cereyanları hep medeni camialardaki bu içtimai düzen bozukluğunun birer sırtışından başka bir şey değildir" (Hayrullah 1933:24).

Yazar makineleşme ve aşırı iş bölümünün özellikle işçilerde düşünme ve araştırmaya vakit bırakmadığından, zekânın ataletle düşmesinden yakınırken dikkat çekici bir tespitte bulunur. Tespit sahibi bu kez ilim adamı Hayrullah Bey'dir.

Oysa Türkiye'de Halk Fırkası ve Halk Evi Ulu Gazinin irşad ve ilhamları dahilinde "...halk arasında ne ırsi ve ne nesebi, ne de sınai veya iktisadi mümtaz zümreler teşekül etmesine ve milli camia içinde birbirinden farklı ve birbirini çekemez sınıflar doğmasına vesile ve fırsat vermiyerek umumun refahını ve hepberliğini sağlıyarak siyasi ve içtimai terbiyeyi olgunlatıyor" (Hayrullah 1933:27). Bu kez partizan Hayrullah Bey korporatizmi savunmaktadır.

Keza "millî hakimiyet"ten dem vururken, millete o hakimiyeti hak etmesi için görev listesi dağıtan da aynı kişidir: "Hükümet idaresinde cumhuriyetle millete hakimiyet hakkı verilmiş oluyordu. Fakat hakka sahip olabilmek için hakkın ehli olmak iktiza eder.(...) Nefsine karşı hürriyetini iktisap edememiş, sakim îtiyatların istibdat ve ceberrutu altında ezilmiş bir ferdin siyasi hürriyetten, millî hakimiyetten nasibi ne olabilir?" (Hayrullah 1933:25).

Netice olarak Dr. Hayrullah Diker bilim adamı ve partizan olarak – ve her durumda retorik yoğun bir metin – kaleme aldı. Genel insanlık tarihini de, büyük ölçüde, sultanlar ve ulema etrafında okudu. Bu noktada onun kendi yarattığı bir ironiye mahkum olduğu söylenebilir mi? Geçmiş zaman ulemasını müstebit sultanlarla işbirliği yaptığı için suçlayan oydu. Şimdi kendisi tek parti idaresi ile işbirliği yaptığına göre bu soru Hayrullah Bey için anlamlı bir soru olmamak gerekir. Zira o, "filozof kral ve âkil ulema" dışında bir politik model önermiş değildir. Her hâlükârda bu bilimci-siyaset arabasının varacağı son durak aydınlanmış despotizmdir.

Kaynakça

- Adanır, Fikret (2001). *Makedonya Sorunu*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.
- Anderson, Perry (1982). *Avrupa'da Sol Düşünce*, İstanbul, Birikim Yayınları.
- Bayülkem, Dr. Faruk (2002). *Türkiye'de Psikiyatri, Nöroloji ve Nöroşirurji'nin Tarihi Gelişimi*, İstanbul.
- Doğan Atilla (2003). *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dr. M. Hayrullah (1933). *Gazi İnkılabının Psikolojisi*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası.
- Hanioğlu, Şükrü (1995). *The Young Turks in Opposition*, New York, Oxford University Press.
- Hanioğlu, Şükrü (1997). "Garbçılar: Their Attitudes Toward Religion and Their Empire Impact on the Official Ideology of the Turkish Empire", *Studia Islamica* 86, s. 133-156
- İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan (1980). "İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Kongresi*, Ankara, Meteksan.
- Mazower, Mark (2003). *Karanlık Kıtâ: Avrupa'nın 20. Yüzyılı* (çev. Mehmet Moralı), İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ortega y Gasset, Jose (1998). *Tarihsel Bunalm ve İnsan* (çev. Neriye Gül Işık), İstanbul, Metis Yayınları.

Özet: Vasıflı bir Harbiyeli olan Mustafa Kemal Paşa 1923'te Cumhuriyet'i ilanı için Meclis'i ikna etmesinden 10 yıl sonra bir Tıbbiyeli, Mustafa Hayrullah *Gazi İnkılabının Psikolojisi* başlıklı bir kitap yayımlayarak Mustafa Kemal'in, kaynağını Jön Türklerin anayasalı monarşiye yönelmiş bir özgürlükçülük, önce Osmanlı sonra Türk odaklı bir milliyetçilik, "saray toplumu"na karşı halk değerleri, din yerine bilime yönelik epistemolojik ve hatta ontolojik bir bağlanış, Sosyal Darwinizm ideallerinden alan cumhuriyetinin dünya görüşünü destekleyecekti. M. Hayrullah Bey tabiplik, Üniversitede ordinaryüslük unvanına kadar uzanan psikiyatri hocalığı ve milletvekilliği güzergahında bir kariyer sürdürmüştür. *Gazi İnkılabının Psikolojisi*, bu akıl ve sinir hastalıkları profesörünün meslek dışı kitabıdır ve mezkûr kitap bu açıdan da ilginç bir çalışmadır. Zira ve ilkin kitap psikolojik değil, ideolojiktir. Üstelik perişan ve küstah bir retorik, sayfalara serpiştirilmiş fikir kırıntılarını boğmaktadır. Bu haliyle kitap, bir partizan profesörün tepeden bakan, "böyle buyurdum" kitabıdır. Fikir kırıntıları içinde kendini tekrarlayan temalar ise Türk halkına daimi kötülük yapan bir Osmanlı hanedanı yergisi ile bilim merkezli bir tarih okumasıdır. Yazar bu çalışmasında, Dr. Hayrullah ve eserinden yayılan sesin, 1933 Türkiye'sinin reel-politiğinin sesi olduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar sözcükler: Jön Türkler, Mustafa Kemal Atatürk, Dr. M. Hayrullah (Diker), *Gazi İnkılabının Psikolojisi*

How Far Can Kemalism Go? Lessons of Revolution from Dr. Mustafa Hayrullah, Psychiatry Professor in *Darülfünun* and his *Gazi İnkılabının Psikolojisi* [Psychology of the Atatürk Revolution]

Abstract: In 1923, Mustafa Kemal, an intelligent military officer, persuaded National Assembly for the declaration of Republic. Ten years later, Mustafa Hayrullah, a member of the intelligentsia of the time graduated from the School of Imperial Medicine, supported and legalized the world view of the Republic (based on principles of Young Turks such as liberty towards Constitutional Monarchy, nationalism focused on Turkism that replaced the ideology of Ottomanism, the peoples' values versus "Court Society", epistemological and ontological adherence to science instead of religion; social Darwinism) in a book, entitled *The Psychology of Atatürk's Revolution (Gazi İnkılabının Psikolojisi)*. The career of M. Hayrullah ranges from being a successful doctor to an emeritus professor in psychiatry in the academia, and to a deputy in the Assembly. The

subject of the book is outside the professional expertise of M. Hayrullah. The book is interesting in this respect too. The book is written from ideological perspective rather than psychological. Moreover, his dominant and exaggerated rhetoric and ideas were dispersed in the book. Therefore, the book is a product of a partisan professor written with a patronizing language. A satire of Ottoman dynasty and science-centered perception of history are among the repeated themes in the book. The author argues that the voice that comes from Dr. Hayrullah and his work is the voice of the reel-politics of Turkey in 1933.

Key Words: Young Turks, Mustafa Kemal Atatürk, Kemalism, Dr. M. Hayrullah (Diker), *Gazi İnkılabının Psikolojisi*